

УДК 82.0(075.8)

ТЕМАТИЧНИЙ ШЛЯХ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄПИСУ МИТЦЯ ТА РОБОТА З БІОГРАФІЧНИМИ ФАКТАМИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко Ю. І.

Автор статті стверджує, що вивчення біографії письменника треба переорієнтувати із хронологічного шляху, який домінує в сучасній школі, на тематичний. На його думку, основним видом діяльності під час опрацювання життєпису має бути робота, яка включає в себе не тільки відбір фактів, але й осмислення людської своєрідності митця з їх допомогою.

Ключові слова: неординарність письменника, хронологічний шлях вивчення біографії письменника, тематичний шлях, факт, фактографічна таблиця.

Автор статьи утверждает, что изучение биографии писателя нужно переориентировать из хронологического пути, который доминирует в современной школе, на тематический. По его мнению, основным видом деятельности с жизнеописанием должна быть работа, включающая в себя не только отбор фактов, но и осмысление человеческого своеобразия художника с их помощью.

Ключевые слова: неординарность писателя, хронологический путь изучения биографии писателя, тематический путь, факт, фактографическая таблица.

It is maintained in the article that studying a writer's biography must be reoriented from the chronological way which is dominant in secondary school to the thematic. The author states that the main activity while studying an author's biography must be a form of work which encompasses not only selection of facts, but also their use for understanding the writer's unique personality.

Key words: exceptionality of a writer, chronological way of studying biography, thematic way, fact, factographic table.

У сучасній школі домінує хронологічний шлях вивчення біографії письменника. Він має свої позитивну та негативну сторони. Перша полягає в тому, що школярі одержують завершену систему знань про життєвий і творчий шлях письменника, усвідомлюють часові рамки та основні етапи розвитку художнього таланту митця. Проте особливість полягає в тому, що більшість хронологічних дат (хоча й не всі) мають низький емоційний заряд і рідко викликають справжній інтерес учнів. Якщо випускника школи попросити відтворити хоча б одну біографічну хронологію (хронологічну таблицю), то в кращому разі може бути названо декілька ключових дат із життя найбільш відомих митців – наприклад, народження і смерть Т. Шевченка.

Тому вважаємо, що, не відкидаючи принципу хронологізму, усе ж треба звернути увагу на тематичне вивчення життєпису. Сутність цього шляху полягає в тому, що до розгляду на уроці в першу чергу обираються важливі для життя митця теми, які допомагають розкрити його людське і творче обличчя. Його позитивна сторона – націленість на виявлення найбільш яскравих сторін, які дозволяють унаочнити неординарність художника, збагнути основні грані його внутрішнього світу. Такі твердження суголосні з роздумами О. Демчука, який каже, що учням “треба пропонувати не реєстр великої кількості подій, а ... літературно-творчий портрет письменника” [2, с. 5], який, на наш погляд, не можна створити без уважного опрацювання ключових біографічних тем. Тільки так вивчення біографії виконає свою основну функцію, яка полягає в тому, щоб “максимально наблизити учнів до розуміння особистості письменника” [1, с. 110].

Отже, учитель свідомо має зменшувати кількість дат, які прозвучать на уроці, зводити їх до оптимального мінімуму, натомість насичувати біографічний матеріал промовистими фактами, які увиразнюють постать художника. Готуючи заняття відповідного змісту, словесник ретельно відбирає вагому інформацію,

включає її в обговорення, намагаючись зробити разом із учнями висновки про духовне обличчя митця.

Застосування тематичного шляху спрямовано на формування в учнів спеціальних властивостей. По-перше, школярі мають розуміти, що життєдіяльність письменника можна тематизувати, виділяючи в ній основні сфери і напрямки її розгортання. Вони повинні знати:

- провідні теми, властиві для життя конкретного митця;
- їх фактичний зміст;
- уміти:
 - розкривати ці теми у власних повідомленнях про письменника,
 - аргументувати свої судження;
 - доводити правильність сказаного біографічними фактами.

Тематичний шлях розгляду біографії доцільно використовувати в контексті з вивченням літературних творів, які були створені як наслідок прояву певної психологічної властивості митця або життєвих обставин, у яких він перебував.

Однак у нього є й недолік: школярі можуть не бачити часових рамок біографії. Щоб його подолати, на початку роботи коротко даємо уявлення про хронологію основних подій, а далі переходимо до розгляду обраних тем. Скажімо, в одинадцятому класі біографія Василя Стуса може розглядатися таким чином:

I. Доля В. Стуса

1. Хронологія основних дат та подій в житті поета.
2. Загальна характеристика творчого доробку митця (поетичні збірки, інші види літературної творчості, посмертні видання творів В. Стуса, жанрово-тематичні групи його поезій, вшанування пам'яті художника).
3. Багатогранність духовних проявів поета (оголошення основних напрямків опрацювання життєвого та творчого шляху).

II. Життя В. Стуса як вчинок мужності

1. Дитинство поета: від тяжких випробувань – до сили характеру.
2. Внутрішнє змужніння юного Василя від контакту з літературою та іншими видами мистецтва.
3. Особисте кредо поета – “не плисти за обставинами”.
4. “Я нібито залізний, бо інакше мені не можна” (“трагічний стоїцизм” письменника в тюрмі).
5. Доля письменника – “бути горлом обурення і протесту” (роздуми поета про місію митця в тоталітарному суспільстві).
6. Читання та аналіз поезій “Як добре те, що смерті не боюсь я”, “Господи, гніву пречистого”, “Аби лиш подолати гнів” та ін.

III. Життя В. Стуса як вияв патріотизму

1. Роль матері в пробудженні патріотичних почуттів поета.
2. “Моторошно чути без краю свого, без народу, яких мусиш творити зі свого зболілого серця” (патріотизм В. Стуса в умовах денационалізації України).
3. Оцінка поетом суспільної ролі українських політв'язнів.
4. Читання та аналіз віршів “Ярій, душе. Ярій, а не ридай”, “Яка нестерпна рідна чужина”, “Як тихо на землі! Як тихо!”, “Верни до мене, пам'яте моя”, “Зрадлива, зваджена, Вітчизна в серці дзвонить”, “На схід, на схід”.

IV. Життя В. Стуса як виборювання справедливості

1. Боротьба письменника за демократизацію в країні.
2. Несприйняття поетом беззаконня.
3. Читання та обговорення поезій “Не можу я без посмішки Івана”, “На однакові квадрати”, “Вже цілий місяць обживаю хату” та ін.

V. Життя В. Стуса як втілення любові

1. “Як чує себе мама, тато” (В. Стус у ставленні до батьків).
2. “Я ще приб'юся до тебе” (листи поета з ув'язнення до дружини).
3. “Думаю про Дмитра” (В. Стус і син).
4. Читання та обговорення поезій “Душа ласкава, наче озеро”, “Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча”, “Вона і я поділені навпіл” та ін.

VI. Життя В. Стуса як порив до високого та пошук досконалості

1. Погляди поета на поняття долі.

2. “Головний мотив” творчості – “людська душа перед вічністю високого неба” (осмислення митцем духовного начала в художній творчості).
3. “Людина – твориться, самонароджується” (самоформування поета).
4. “Енциклопедизм” В. Стуса.
5. Вимогливість поета до літературної творчості.
6. Читання та обговорення поезій “За читанням Ясунарі Кавабати”, “Уже моє життя в інвентарі”, “Мені зоря сіяла нині вранці”, “Крізь сотні сумнівів я йду до тебе” та ін.

VII. Життя В. Стуса як прагнення добра і краси

1. “Жити так, аби голуби сідали на плечі” (кредо добра в житті митця).
2. Природа в листах і щоденнику поета.
3. Поезію “треба чути, відчувати серцем”.
4. Читання та обговорення віршів “Здається, чую: лопають каштани”, “Пливуть видіння, пагорбами куті”, “Посоловів од співу сад” та ін.

Окремими моментами в даному разі є принципи тематизації біографії. На наш погляд, ними може бути або психологічний, коли на перший план поставлено внутрішні прояви митця і їх вираження в поглядах, поведінці, стосунках з іншими людьми, епістолярній та мемуарній спадщині (проілюстровано на прикладі біографії В. Стуса; патріотизм, любов, прагнення добра, справедливості – тематичні засади), або зовнішнього прояву (“Т. Шевченко – художник”, “Боротьба Лесі Українки з хворобою”, “Стосунки О. Довженка і Й. Сталіна” тощо), у якому необхідно побачити внутрішній світ митця.

Змістовими центрами навчального матеріалу в межах кожної теми є біографічні факти, якими можна назвати і окремі епізоди із життя письменника, і штрихи його психологічного портрету, і цілі сфери діяльності. Принцип фактуальності називає Г. Токмань. Вона пише, що “узагальнення мають ґрунтуватися на достовірних фактах біографії письменника” [5, с. 181]. А крім того, “із великої кількості фактів вибирається типове, те, що визначає характер, думки, вчинки, стиль роботи і життя” [3, с. 19]. Для окремої теми таких даних може назбируватися певна кількість, що в сумі дозволяє зробити відповідні висновки про художника слова. Це дає підстави сформуувати систему основних знань та умінь. Школярі повинні:

- знати біографічні факти, які увиразнюють духовний світ письменника, їх причини та наслідки, життєві обставини, які з ними пов’язані;
- уміти відбирати біографічний фактаж, необхідний для здійснення оцінки письменника, коментувати його, робити відповідні висновки про психологічну сутність митця, його місце в історії, включати у власні тематичні повідомлення.

Як відомо, головним джерелом інформації про письменника для учнів є шкільні підручники. Оцінюючи біографічні довідки, уміщені в них, можна зробити висновок: автори можуть насичувати навчальні матеріали другорядними деталями, що, на жаль, розпорошує увагу школярів, не завжди дає їм можливість сконцентруватися на головних внутрішніх виявах митця. Це спонукає змінювати ситуацію: необхідно так вибудовувати біографічні матеріали, щоб у них були максимально проявлені психологічні якості письменників. А для цього важливо ретельно підбирати факти, оцінюючи їх з погляду духовно-психологічної виразності та інформативності.

У зв’язку з цим доцільно практикувати такі види роботи, які дозволяють включати школярів у ціннісний відбір даних із біографії одного письменника, окреслювати їх значущість в осмисленні постаті художника слова. Читаючи біографічні довідки, учні визначають ті моменти, у яких митця презентовано найбільш яскраво, обговорюють їх.

Наприклад, у процесі вивчення життєпису В. Симоненка, школярі можуть поставити в центр уваги такі біографічні факти:

1. Народився в селі Біївці на Полтавщині в сільській родині. Гордився тим, що належить до селянського роду. Особливо шанував діда Федора, якому присвятив декілька поетичних творів.
2. Навчався на факультеті журналістики Київського державного університету.

3. Належав до когорти шістдесятників, був активним членом Клубу творчої молоді.

4. За свою опозиційність до радянської влади перебував під наглядом КДБ.

5. Улітку 1962 року його заарештували і жорстоко побили в міліції.

6. Помер від раку нирок у 1963 році.

Після сприйняття цих даних школярі самостійно визначають значущість кожного факту для осмислення внутрішнього світу молодого поета, зупиняють свою увагу на тих, які приваблюють увагу, дають їм власні оцінки.

Проте необхідно відзначити: наведений зі шкільного підручника спосіб подачі навчального матеріалу виконано емоційно нейтрально, достатньо “сухо”, а тому не може бути зразком для викладу біографії. Авторам підручників та вчителям-словесникам слід подбати про те, щоб кожен біографічний факт набував образної випуклості, викликав інтерес своєю небуденністю.

Треба заперечити негативну тенденцію: у шкільних підручниках значущі біографічні факти часто подано у вигляді загального згадування, і вони не мають того психологічного впливу на школярів, який мав би бути. На уроці літератури важливо говорити не тільки про те, що відбувалося з митцем, але і як відбувалося. Тому потрібне ретельне виявлення особливостей подій, суспільних чи культурних процесів, у яких письменник брав участь, розкриття змісту різноманітних письмових свідчень про нього в листах, спогадах, щоденниках. Необхідно також описувати характер його стосунків із іншими людьми, психологічні стани, погляди на життєві явища, проблеми. Тільки так перед школярами постане образ живої людини.

Отже, якщо факт є особливо цінним для характеристики письменника, з ним треба ретельно працювати. Це відбувається з допомогою детальної розповіді, використання різноманітних джерел, які можуть його увиразнити. Наприклад, мало сказати, що В. Симоненко був у особливо теплих стосунках із дідом. Буде доречним проілюструвати цю теплоту з допомогою присвячених образу діда віршів. Біографічний факт можна увиразнювати і з допомогою фотографій, документальних або ж художніх кінострічок, епістолярних чи мемуарних джерел.

Треба погодитися і з тим, що в життєписах багатьох митців є факти максимальної виразності (проте їх не завжди багато), а є такі, що не мають особливого значення для розуміння духовно-психологічного виміру митця. Тому вчителю треба селекціонувати біографічні дані, виділяти найбільш важливе й акцентувати на уроці саме те, що дає змогу школярам максимально глибоко осягнути феномен письменника як неординарної людини. В іншому ж разі домінування другорядної, маловиразної і малозначущої інформації може суттєво деформувати уявлення школярів про митця, “заглушити” яскравість його образу.

Тому, даючи навчальні настанови школярам перед опрацюванням біографічних довідок із підручників, словесник повинен озвучувати завдання виокремлювати та оцінювати біографічні факти, аналізувати, які сфери життєдіяльності митця вони ілюструють, зіставляти між собою з погляду духовно-психологічної виразності. Особливо значущими слід вважати факти, у яких “проявлено” внутрішню іпостась письменника в його зв'язках із суспільною, культурною, морально-етичною сферами. Якщо школярі здійснюють усвідомлений відбір таких даних, значить вони розуміють, що біографічний факт – головне джерело інформації про письменника, що саме він тільки й дає змогу по-справжньому оцінити обличчя людини-творця.

У зв'язку зі сказаним пропонуємо на уроках літератури складати не хронологічні, а фактографічні таблиці біографії письменника. На відміну від першої, складання другої потребує переакцентування уваги учнів із дати, яка завжди емоційно нейтральна, на біографічний факт, який володіє значно вищим ступенем виразності.

Наводимо зразок фактографічної таблиці на матеріалі біографії Миколи Хвильового (за підручником з української літератури для 11 класу за ред. Р. Мовчан) [4, с. 57–60].

Факти	Дати
День народження Миколи Фітільова (Хвильового)	19 грудня 1893 року
Місце народження – с. Тростянець Охтирського повіту на Харківщині	
Батьки – вчителі	
Батько прилучив до читання російських і зарубіжних класиків, бабуся – до українського слова та фольклору	
Юний Хвильовий – босяк і чорнороб	
Дорогами Першої світової війни	
Червоноармієць, комуніст, організатор повстанських загонів	
У вирі літературного життя. Засновник “Гарту”, студії “Урбіно”, ВАПЛІТЕ, “Пролітфронт”, керівник журналів “Червоний шлях”, “Вапліте”, “Літературний ярмарок”, “Пролітфронт”	20-ті рр.
Започаткував літературну дискусію, під час якої закликав українських митців позбавлятися провінційності (“просвітництва”) та графоманства. Його гасла – орієнтація “на психологічну Європу”, “геть від Москви”, за “азіатський ренесанс”	1925-28 рр.
Гостра критика з боку В. Сталіна на адресу Миколи Хвильового	
Самогубство письменника – протест проти репресій	13 травня 1933 року
Посмертна записка Миколи Хвильового: “Арешт Ялового – це розстріл цілої Генерації... За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За Генерацію Хвильового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. Отже, як говорить Семенко... ясно. Сьогодні прекрасний сонячний день. Як я люблю життя – ви й не уявляєте. Сьогодні 13. Пам’ятаєте, як я був закоханий у це число? Страшенно боляче”	

У більшості із частин наведеної таблиці означені факти, кожен із яких заслуговує на окрему невелику розповідь. Таким чином школярі тематизують життєпис, учаться бачити його основні складові. Робота з фактами переростає в тематичну, стає базою для осягнення основних життєвих моментів, які є свідченням людської сутності митця.

Узагальнюючи сказане, треба підкреслити два моменти. По-перше, головним способом поглиблення процесу вивчення біографічних матеріалів, на наш погляд, є переорієнтація вчителя та учнів із хронологічного підходу на тематичний. По-друге, тільки детальна робота з фактами може сформувати цілісне уявлення школярів про духовний феномен письменника.

Література

1. Волошина Н. Й. Розкриття біографії письменника в єдності з його творчістю / Н. Й. Волошина // Наукові основи методики літератури / за ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – С. 106–113.
2. Демчук О. Життєпис письменника (конспекти нестандартних уроків) / О. Демчук. – К. : Педагогічна преса, 2002.
3. Дробот В. Н. Изучение биографии писателя в школе / В. Н. Дробот. – К. : Рад. шк., 1988. – 192 с.
4. Микола Хвильовий // Мовчан Р. В. Українська література : підруч. для 11 кл. загальноосвітн. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / Р. В. Мовчан, О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко ; наук. ред. Р. В. Мовчан. – К. : Грамота, 2011. – 352 с.
5. Токмань Г. Методика навчання української літератури в середній школі / Г. Токмань. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2012. – 312 с.